



Abdülaziz Bey'in *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri* adlı eserinin "Mukaddime"sinden bir sayfa

mektuplarını içeren defter, manzum ve mensur letâif, eslâf ve muasırlarının bazı seçilmiş beyitlerini kapsayan mecmua ile "Ulûhiyyet", "Nübüvvet", "Rûhullah" gibi unvanlarla basılıp sokaklarda dağıtılan hutbeler hakkında reddiye mahiyetinde yazdığı *Hutbelere Hitap ve Cümel-i Hikemiyye-i Aziziyye ve Mücerrebât-ı Muâlecât* isimli risâleleri de basılamamış, *Diyanet-i Muhammediyye* adlı kitabı yarım kalmıştır. Eserlerinden sadece Hz. Hüseyin hakkındaki mersiyesi sağlıklı olarak yayımlanabilmiştir. Abdülaziz Bey, kendi el yazısıyla on dört defter halinde yazdığı, "Âdât ve Merâsim-i Kadîme", "Ta'bîrât ve Muâmelât-ı Kavmiyye-i Osmâniyye" adlarını verdiği notlarını kendi bastıramamış, ölümünden sonra Kâzım Arısan ve Duygu Arısan Günay tarafından yayımlanmıştır (bk. bibl.). Eserde doğum, eğitim, evlenme, dinî günler, bayramlar ve hac törenleri gibi gündelik hayata ait âdet ve merasimler tanımlanmış; giyim kuşam, sağlık, spor, oyun, eğlence, müzik, seyirlik oyunları, ticaret ve sanat erbabı, çeşitli meslek grupları, İstanbul'un semtleri ve evleri, binek ve yük hayvanları, arabalar ve kayıklar hakkında bilgi verilmiş, dil ve edebiyata dair bazı terim, bilmece ve atasözlerine de yer verilmiştir.

#### BİBLİYOGRAFYA :

Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri* (haz. Kâzım Arısan – Duygu Arısan Günay), İstanbul 1995; Sadettin Nûzhet Ergun, *Türk Şairleri*, İstanbul 1936, I, 618-620; İbnülemin, *Son Hattatlar*, s. 512-515; Mehmet Zeki Pakalın,

*Sicill-i Osmânî Zeyli* (haz. Gülbadi Alan), Ankara 2008, III, 112; (nşr. Havva Selçuk), IV, 9-11; Yurdal Demirel, "Harputlu Çok Yönlü Bir Bürokrat: Eminhâfizzâde Ahmet Arifi Bey", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu* (ed. Enver Çakar), Elazığ 2013, II, 713-734; Ali Birinci, "Seyyid Abdülaziz Bey ve Eseri", *TY*, XVII/115 (1997), s. 24-26 (aynı makale için bk. a.mlf., *Tarihin Gölgesinde: Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, İstanbul 2001, s. 330-333).

ÜMRAN AY

#### ABDÜLAZİZ CENGİZHAN

(bk. DÂMOLLA, Abdülaziz Cengizhan).

#### ABDÜLFETTÂH el-AKRÎ

(عبد الفتاح العكري)

(ö. 1281/1864)

Nakşibendî-Hâlidî şeyhi.

1192 (1778) yılında Musul'un kuzeydoğusundaki Akra kasabasında doğdu. Akrî ve Bağdâdî nisbelerinin yanı sıra Kürt Fettâh olarak da tanınır. Küçük yaştan itibaren Bağdat'ta tefsir, hadis ve fıkıh tahsil etti. Mürşidi Hâlid el-Bağdâdî'ye ne zaman intisap ettiği bilinmemektedir. Hâlid el-Bağdâdî, İstanbul'a halife sıfatıyla gönderdiği Muhammed Sâlih Efendi'nin bazı uygulamalarının tepki çekmesi üzerine Abdülvehhâb es-Sûsî'yi gönderdi, onun aleyhine de bazı söylentiler çıkınca durumu araştırmak için Abdülfettâh el-Akrî'yi görevlendirdi. Hâlid el-Bağdâdî 1825 yılında kitaplarını vakfettiğinde mütevellî olarak önce evlâd ve ahfadını, ardından sırasıyla halifelerinden İsmâil el-Enârânî, Muhammed en-Nâsîh, Abdülfettâh el-Akrî ve İsmâil el-Gazzî'yi belirledi (Abdülmecîd el-Hânî, s. 248). Vefatından bir yıl önce de Şam'daki veba salgınında öleceğini düşünerek yerine sırasıyla İsmâil el-Enârânî, Abdullah el-Herâtî (el-Herevî) ve Abdülfettâh el-Akrî'nin geçmesini vasiyet etti. Onun ölümünden yirmi dört gün sonra İsmâil el-Enârânî de vefat edince yerine Abdullah el-Herâtî geçti, ardından da hilâfet Abdülfettâh el-Akrî'ye intikal etti (Haydârî, s. 88, 90; ayrıca bk. Abdülmecîd el-Hânî, s. 248, 261, 264).

Daha sonraki yıllarda İstanbul'a birkaç defa giden Abdülfettâh el-Akrî son gidişinde Üsküdar'daki Alaca Minare Tekkesi'nin altıncı postnişini oldu ve ölümüne kadar bu görevi sürdürdü. Tekkenin kendisinden önceki şeyhi Ali Rızâ Efendi 1862'de vefat ettiğine göre tekkenin şeyhliğine bu tarihten sonra getirilmiş olmalıdır. Gümüşhânevî'nin Akrî'nin bulunduğu bir mecliste Ahmed b. Süleyman el-Ervâdî'ye

intisap ederek 1848'de icâzet alması ve aynı yıl Ervâdî'nin Trabluşşam'a giderken Gümüşhânevî'ye sohbet şeyhi olarak Abdülfettâh Efendi'yi tavsiye etmesi (Gündüz, s. 42) onun daha önceki yıllarda bu tekkeye yerleştiğini gösterir. Mustafa Fevzî b. Nu'mân, Abdülfettâh el-Akrî'den İstanbul'da on altı yıl istifade edildiğini söyler (*Hediyetü'l-hâlidîn*, s. 32). Bununla beraber Akrî'nin mukâtaa olarak elinde bulunan köylerin vergileriyle ilgili 7 Şubat 1858 tarihli bir arşiv belgesinde onun Musul sancağına bağlı Akra'da postnişin olduğu kayıtlıdır (BA, A.MKT.MVL, nr. 95/45 [22 C 1274]). 1859'un Ekim ayında ise Bâbüâlî'den kendilerine kolaylık gösterilmesi için Bosna yolu üzerindeki kazaların kaymakamlarına gönderilen mektuptan onun bu tarihte üç müridiyle beraber İstanbul'dan Bosna'ya gittiği anlaşılmaktadır (BA, A.DVN, nr. 147/11-2 [28 RA 1276]). Abdülfettâh el-Akrî, hava değişimi için gittiği Bursa'dan döndükten bir süre sonra 24 Haziran 1864 tarihinde vefat etti (Süleymaniye Ktp., Cemaleddin Server Revnakoğlu Arşivi, Dosya nr. B-170/61) ve Alaca Minare Tekkesi civarında Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey Sebili yanında bulunan hazîreye defnedildi. Belgelerdeki kayıtlardan, Akrî'nin vefatından sonra kendilerine maaş tahsis edilen Fâtıma isimli bir eşi ve üç kızının olduğu (BA, MVL, nr. 863/64 [13 S 1281]), 1858 yılına ait bir belgede ise Sâlih adında bir de oğlu bulunduğu anlaşılmaktadır (BA, A.MKT.MVL, 95/45).

Alaca Minare Tekkesi, Abdülfettâh el-Akrî'nin meşihatı döneminde Nakşibendiyye'nin Hâlidîyye koluna bağlanmış, Akrî'nin silsilesi halifeleri Mehmed Rüstem Râşid Efendi (ö. 1863) ve Hasan Hilmi Efendi (ö. 1914) vasiyetiyle devam



Abdülfettâh el-Akrî'nin Ârif Hikmet Bey Sebili hazîresindeki mezar taşı

etmiştir. Akrî, Kastamonulu Hâlidî şeyhi Ahmed Siyâhî'nin oğlu Ahmed Hicâbî'ye verdiği icâzetnâme'yi tasdik etmiş ve kendisinin de ona icâzet verdiğini belirtmiştir. Ahmed Hicâbî'nin 1273'te (1856-57) Akrî'nin yanında sülûkünü tamamlayıp İstanbul'dan Kastamonu'ya döndüğü belirtilmektedir (M. Zühdi, s. 49-50). Şeyhülislâm Mehmed Refik Efendi'nin Abdülfettâh el-Akrî'nin dervîşi olduğu, Gümüşhânevî'nin de kendisine intisap etmek istediği, ancak ona ileride gelecek bir kişiye intisap edeceğini söylediği, bu kişinin de Ervâdî olduğu kaydedilmektedir.

#### BİBLİYOGRAFYA :

BA, MKT.DV, nr. 120/24 (13 R 1274); BA, İ.MVL, nr. 521/23430 (20 C 1281); Lutfî, *Târih*, I, 286; Abdülmecid el-Hânî, *el-Ĥadâ'îku'l-verdiyye*, Dimaşk 1306, s. 248, 259, 261, 264; M. Zühdi, *Tehassür: Kastamonu Ecille-i Ulemâ ve Meşâ-yihinden Şeyh Ahmed Siyâhî Hazretleriyle Mahdûm-ı Mükerrerleri Şeyh Seyyid Efendi Hazretlerinin Tercüme-i Hâlini Hâvidir*, İstanbul 1308, s. 49-50; Mustafa Fevzi b. Nu'mân, *Hediyetü'l-hâlidîn fi Menâkıbi kutbî'l-ârifin Mevlânâ Ahmed Ziyâüddin b. Mustafa el-Gümüşhânevî*, İstanbul 1313, s. 32; Haydarî, *el-Mecdû't-tâlid fi menâkıbi Ĥazreti Mevlânâ Hâlid*, İstanbul 2014, s. 87, 88, 89-90; İrfan Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddin: Hayatı-Eserleri- Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, İstanbul 1984, s. 42; Baytâr, *Ĥilyetü'l-beşer* (nşr. M. Behcet el-Baytâr), Beyrut 1413/1993, II, 882-883; Butrus Abu Manneh, "1826'da Nakşibendî-Müceddidî ve Bektaşî Tarikatları", *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Alevîler Bektaşîler Nusayrîler* (haz. İsmail Kurt - Seyyid Ali Tüz), İstanbul 1999, s. 113-127; Abdurrahman Memiş, *Halid-i Bağdâdî: Hayatı, Eserleri, Tesirleri ve Anadolu'da Halidilik*, İstanbul 2000, s. 62, 63, 127, 131, 180-183, 187-188, 189-190, 218, 220; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul 2003; Bâbâ Merdûh Rûhânî, *Târih-i Meşâhîr-i Kürd* (nşr. M. Mâcid Merdûh Rûhânî), Tahran 1382 hş., I, 437; I. Weismann, *The Naqshbandiyya: Orthodoxy and Activism in a Worldwide Sufi Tradition*, London 2007; M. Zâhid Keveserî, *İrgâmü'l-merid*, Beyrut 1425/2004, s. 96, 100.



ÖMER KOÇYİĞİT

#### ABDÜLFETTÂH EBÛ GUDDİ

(bk. EBÛ GUDDİ, Abdülfettâh).

#### ABDÜLHALİM GALİB PAŞA

(ö. 1876)

Devlet adamı ve şair.

İstanbul'da doğdu. Şiirlerinde "Galib" dışında "Niğdeli Galib" mahlasını da kullanmasından (*Mutâyebât-ı Türkiye*, s. 52, g.19/7) Niğdeli olduğu anlaşılmaktadır. "Türk Galib" lakabıyla tanınmasının sebebi Kastamonu ağzıyla yazdığı şiirleri *Mutâyebât-ı Türkiye* adlı kitapta toplamasıdır

(Pakalın, VIII, 105). Maliye Mektûbî Dairesi'ne kâtip olarak girdi. Kaptanıderyâ Çengelöğlü Tâhir Paşa'nın mühürdarlığı zamanında ve Tâhir Paşa Aydın vilâyeti müşiri iken hâcegânlık rütbesiyle divan kâtipliği görevinde bulundu. Ayrıca Marmara voyvodalığı, eski sadrazam Dârendeli İzzet Mehmed Paşa'nın Akkâ eyaleti valiliği (1840) sırasında Şam'da divan kâtipliğini, postahane kâtipliği, Posta Nâzırı Hüseyin Bey'in mühürdarlığını ve mâbeyin başmemuru Hâmid Paşa'nın kâtipliğini yaptı. Ardından üçüncü derece ile Urfa-Virânşehir kaymakamlığına, bir süre sonra Ankara defterdarlığına tayin edildi. 1848'de İstanbul'a döndü. 1849'da Batum ve 1851'de Tırnova kaymakamlığına getirildi. 1853'te beylerbeylik rütbesiyle paşa oldu. Eski Dahiliye Nâzırı Ebûbekir Hâzım Bey (Tepeyran) hâtıralarında Galib Paşa'nın Antalya'da bir, Niğde'de iki defa mutasarrıflık yaptığını söyler (*a.g.e.*, VIII, 105). Sultan Abdülaziz'e sunduğu kasidesinde orduya sadakate hizmet ettiğini, fakat rütbesinin alınıp Bursa'ya sürgüne gönderildiğini, üç yıl önce oradan döndüğünü, parasızlık yüzünden hizmetkârlarının dağıldığını ve esnafa borçlandığını ifade eder (*Mutâyebât-ı Türkiye*, s. 28-37, K1/b.22-23). Son görevi Amasya mutasarrıflığıdır. Buradan ayrılıp İstanbul'a geldi ve 10 Eylül 1876 tarihinde vefat etti (*Sicill-i Osmânî*, III, 729). Kabri Üsküdar'dadır. Dîvân-ı Muhâsebât ve Şûrâ-yı Devlet reisliğiyle Adliye ve Nâfia nâzirlikleri yapan Hasan Fehmi Paşa kölesi veya evlâtlığı iken sonradan damadı olmuştur (Pakalın, VIII, 105).

Galib Paşa'nın bilinen tek eseri *Mutâyebât-ı Türkiye*'dir. Mensur bir mukadime ile başlayan eser Sultan Abdülaziz'e sunulan kırk üç beyitlik bir kaside, Abdülaziz'in Avrupa seyahatinden dönüşü üzerine yazılmış bir kıta, bir tahmis, bir şarkı ve yetmiş dokuz gazelden meydana gelmektedir. İbnülemin bu eserde yer almayan "âlem bu ya" redifli bir gazelini yayımlamıştır (*Son Asır Türk Şairleri*, I, 449-451). Kastamonu yöresi ağzıyla yazılmış olan ve altmış iki şiir içeren eserin anlaşılabilmesi için Galib Paşa 898 mahallî kelimenin anlamını sayfa kenarlarında açıklamış, mizahî bir dille yazdığı eserini eğlenceli vakit geçirmek amacıyla kaleme aldığını belirtmiştir. Eser atasözleri ve deyimler, Kastamonu yöresinin az bilinen kelimelerini ve bölgeye ait yemek adlarını içermesi bakımından önemlidir. *Mutâyebât-ı Türkiye* orta boyda elli beş sayfa, harekeli, nesih hattıyla ve taş basması olarak yayımlanmıştır. Sultan Abdülaziz'in 7

Ağustos 1867 tarihinde Avrupa gezisinden dönüşü üzerine şairin yazdığı kıta (s. 8) eserin 1867 yılında veya bu yıl civarında kaleme alındığını ya da bastırıldığını düşündürmektedir. Yayımlandığı tarihten itibaren ilgi gören eser çeşitli dil ve içerik incelemelerine konu olmuştur. Macar Türkologu Thúry József eseri dil bakımından ele almış, Ercüment Muhip kırk altı, Murat Bardakçı on dokuz, Mustafa Kaçalin yirmi yedi gazelini bugünkü Türkçe'ye aktarmıştır. Filiz Bingölçe eserin tamamını yayıma hazırlamıştır (bk. bibl.).

#### BİBLİYOGRAFYA :

Abdülhalim Galip Paşa, *Mutâyebât-ı Türkiye* (haz. Ercüment Muhip), İstanbul 1943; *a.e.*: *Türkçe Eğlencelikler* (haz. Filiz Bingölçe), İstanbul 2007; *Sicill-i Osmânî*, III, 729; T. József, *A Kasztamuni-i török nyelujaras*, Budapeşte 1885; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, I, 449-451; Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 148; Mehmet Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmânî Zeyli* (haz. Ayhan Afşin Ünal), Ankara 2008, VIII, 105; Murat Bardakçı, *Osmanlıda Seks-Sarayda Gece Dersleri*, İstanbul 1992, s. 18-29; Mustafa Kaçalin, "Abdülhalim Galip Paşa'nın Mutâyebât-ı Türkiye'si", *TUBA*, XXIV (2000), s. 137-185; *Kâmûsü'l-a'lâm*, V, 3246.



ÜMRAN AY

#### ABDÜLKÂDİR DÂMOLLA

(bk. DÂMOLLA, Abdülkâdir).

#### ABDÜLKERİM EMRULLAH

(عبد الكريم أمر الله)

(1879-1945)

Endonezyalı müslüman âlim, eğitimci ve yenilikçi lider.

10 Şubat 1879 tarihinde Batı Sumatra'nın Minangkabau bölgesindeki Sungai Batang'da doğdu. Babası Şeyh Muhammed Emrullah bir Nakşî şeyhi idi. Çocukluk ve gençlik yıllarında daha çok Muhammed Resûl adıyla anılırken hac dönüşünden sonra Hacı Resûl lakabıyla meşhur oldu. Sömürgeci Hollanda yönetimine tepki olarak diğer birçok ulemâ ailesinin çocukları gibi Abdülkerim Emrullah da modern öğretimin yapıldığı sömürge okulları yerine öğrenimini geleneksel dinî eğitim veren kurumlarda yaptı. Kur'ân-ı Kerim, dinî dersler ve Arapça okudu. On beş yaşında tahsilini ilerletmek üzere Mekke'ye gitti. Minangkabau kökenli Muhammed Cemil Cambek ve Muhammed Tâhir Celâleddin gibi, ileride Sumatra'da enililikçi din anlayışını savunacak olan Endonezyalılar'la birlikte, o dönemde Mescid-i Harâm'ın imamlığını da yapan Minangkabaulu âlim